

*Elżbieta Sieradzka****Stylistyka ceramiki grupy wschodniej kultury amfor kulistych – ujęcie strukturalne*****Pottery style of the eastern group of the Globular Amphora culture – structural analysis***

In the classical approach presented by Marzena Szmyt, statistical analysis of the ceramic style of the eastern group of Globular Amphora Culture was based on detailed classification of ornaments and their co-occurrence within grave inventories. This paper introduces an alternative proposition, focusing on structural analysis of decoration of vessels. Additionally, in order to show the distribution of stylistic features among the graves, some elements of the network analysis were implemented.

KEY WORDS: Globular Amphora culture, pottery style, statistical analysis, principal component analysis, network analysis

Submission: 01.07.2017; acceptance: 27.11.2017

WPROWADZENIE

Grupa wschodnia kultury amfor kulistych (dalej: KAK) funkcjonowała prawdopodobnie od 3100/3000 do 2500/2400 BC (ryc. 1; por. np. I.K. Švešnikov 1983; M. Szmyt 1999; 2001; 2013). W literaturze przeważa pogląd, iż ugrupowanie to powstało w wyniku serii migracji na wschód społeczności grupy centralnej KAK (np. W. Antoniewicz 1938, s. 393n.; T. Wiślański 1966, s. 128; I.K. Švešnikov 1983, s. 18–19; J. Ścibior 1991, s. 51; M. Szmyt 1999, s. 80–82). W dalszym ciągu niewiele wiadomo jednak o procesach, które doprowadziły do „oddzielenia się” grupy wschodniej od grupy centralnej. Szczególnie frapujący jest problem natury kontaktów pomiędzy ludnością omawianego ugrupowania z współczesnymi jej społecznościami Europy Wschodniej (np. M. Szmyt 1999, s. 119–188; M. Yu. Vi-deiko 2000, s. 47–55; H. Ciugudean 2015).

Utarło się, że do grupy wschodniej zalicza się materiały KAK odkryte na wschód od Bugu (ryc. 1; por. np. I.K. Švešnikov 1983; M. Szmyt 1999). Oczywiście, przyjęty w literaturze przebieg linii podziału pomiędzy zespołami grupy centralnej i wschodniej KAK ma charakter całkowicie umowny. Wielu badaczy zwraca uwagę na „przemieszanie się” znalezisk o ce-

chach obu tych jednostek na wschodniej Lubelszczyźnie i zachodnim Wołyniu (ryc. 1; np. I.K. Švešnikov, s. 13–14; J. Ścibior 1991; M. Szmyt 1999, s. 44–51; por. A. Bronicki 2016). Zwyczajowo, na tych obszarach wyróżnia się tzw. strefę przejściową pomiędzy zespołami grupy centralnej i wschodniej.

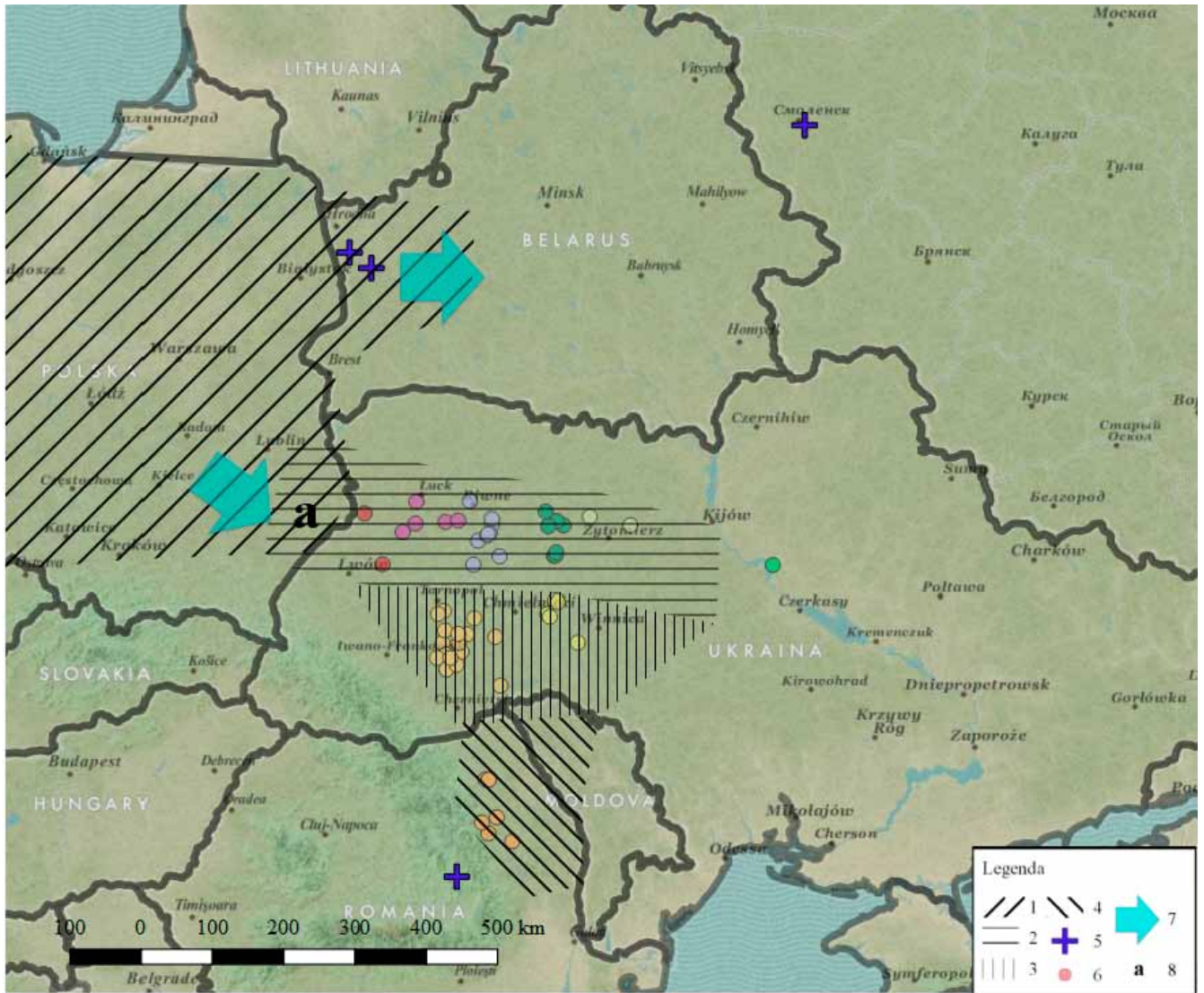
Według M. Szmyt, termin „grupa wschodnia” powinien odnosić się wyłącznie do tych obszarów Europy Wschodniej, co do których można sądzić, że funkcjonowały w nich trwałe struktury osadnicze KAK (M. Szmyt 1999, s. 42n.). Omawiane ugrupowanie zostało podzielone na trzy podgrupy terytorialne (ryc. 1): wołyńską, podolską oraz mołdawską (serecką). Zgodnie z definicją M. Szmyt, do grupy wschodniej nie są włączane znaleziska KAK na obszarze Polesia Białoruskiego oraz te położone dalej w głębi strefy leśnej (np. M. Szmyt 2001, s. 173). Poza właściwym zasięgiem tego ugrupowania lokuje się także jedyny grób KAK w południowo-wschodniej Transylwanii (Z. Székely 2002; por. ryc. 1). Stanowiska KAK w Europie Wschodniej oddalone od jej głównej ekumeny często interpretuje się jako ślady incydentalnych migracji niewielkich grup ludności (por. np. M. Szmyt 1999, s. 192n.).

MATERIAŁY KAK W EUROPIE WSCHODNIEJ

Grupa wschodnia KAK jest znana głównie na podstawie grobów. Badane wykopaliskowo były tylko pojedyncze stanowiska osadowe KAK w zasięgu podgrupy wołyńskiej (por. np. M. Szmyt 1999, s. 31–33; B. Salo 2015).

Z tego względu orzekanie o systemach osadniczych czy gospodarczych we wschodniej strefie KAK jest obciążone dużym marginesem błędu. Z obserwacji przeprowadzonych dla innych regionów wynika, że społeczności KAK prowa-

* Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35-015 Rzeszów; e-mail: elzbietasieradzka27@gmail.com

Ryc. 1. KAK i jej grupy terytorialne. 1 – grupa centralna (polska); 2–4 – grupa wschodnia (2 – podgrupa wołyńska; 3 – podgrupa podolska; 4 – podgrupa moldawska); 5 – groby KAK oddalone od jej głównej ekumeny; 6 – groby grupy wschodniej KAK objęte analizą; 7 – hipotetyczne kierunki rozprzestrzeniania się KAK; 8 – „strefa przejściowa” pomiędzy grupą centralną a wschodnią KAK (podkład mapowy: Apple iPhoto map)

Abb. 1. KAK und ihre territorialen Gruppen. 1 – zentrale Gruppe (polnische); 2-4 – östliche Gruppe (2 – wolhynische Untergruppe; 3 – podolische Untergruppe; 4 – moldawische Untergruppe); 5 – von der Hauptökumene entfernte Gräber der KAK; 6 – der Analyse unterzogene Gräber der östlichen Gruppe der KAK; 7 – hypothetische Richtungen der Verbreitung der KAK; 8 – „Übergangszone” zwischen der zentralen und östlichen Gruppe der KAK (Kartenvorlage: Apple iPhoto map)

dziły raczej mieszany, rolniczo-hodowlany tryb życia (por. M. Szmyt 1999, s. 190; 2004). Osiedla były z reguły niewielkie i stosunkowo mało stabilne. Cmentarzyska lub pojedyncze groby KAK najczęściej lokowano w wyższych partiach terenu (np. T. Wiślański 1966, s. 54; A. Bronicki 2016, s. 226–227). Zwyczaj wielokrotnego użytkowania obiektów sepulkralnych w KAK jest bardzo dobrze rozpoznany (np. T. Wiślański 1966, s. 54; por. M. Szmyt 2004, s. 123). Odbywane czynności obrzędowe często wiązały się z dokładaniem do grobów nowych zmarłych wraz z należnym im wyposażeniem (np. M. Szmyt 2004, s. 125).

Bogate zbiory ceramiki z zespołów grobowych KAK stanowią atrakcyjną materię dla analiz statystycznych. Istotny problem stanowi jednak niepełna publikacja części zespołów grobowych. To zastrzeżenie dotyczy przede wszystkim najwcześniej zidentyfikowanych stanowisk, często eksplorowanych

przez przypadkowych znalazców. Zdarza się, że liczba naczyń wzmiankowana w notatkach polowych znacznie przewyższa liczbę egzemplarzy, które zostały przekazane do muzeum (por. T. Wiślański 1966; I.K. Švešnikov 1983). Z kwestii niezależnych od warunków odkrycia grobu, warto pamiętać o tym, że nie wszystkie naczynia zachowały się w stopniu umożliwiającym pełną rekonstrukcję zdobnictwa i formy. Należy mieć także na uwadze, że w przypadku pochówków zbiorowych z reguły trudno jest wskazać elementy inwentarza złożone do grobu wraz z konkretnym zmarłym – a więc te, które powinno się datować na ten sam przedział czasu.

Porównanie zmienności ceramiki grobowej (obrzędowej) i osadowej KAK było możliwe jedynie dla najlepiej rozpoznanego obszaru Kujaw. Wyniki badań M. Szmyt (1996, s. 36–45) sugerują, że przemian stylistycznych naczyń ceramicznych w obrębie tych dwóch kontekstów nie można bezpośrednio skorelować.

STYLISTYKA CERAMIKI GRUPY WSCHODNIEJ KAK W UJĘCIU MARZENY SZMYT

Pierwsze analizy statystyczne zdobnictwa ceramiki grupy wschodniej KAK przeprowadziła M. Szmyt (1999, s. 53–63). W zależności od testu, badaniu poddano zbiór od 25 do 29 najlepiej opublikowanych inwentarzy grobowych z Wołynia i Podola. W celu uproszczenia analiz przyjęto założenie o względnej jednoczasowości powstania badanych zespołów grobowych (M. Szmyt 1999, s. 54). W związku z tym rejestrowane było występowanie poszczególnych wątków zdobniczych w całych zbiorach ceramiki odkrytych w obrębie każdego z obiektów (por. ryc. 2a). Następnie, M. Szmyt przeprowadziła seriację zespołów grobowych, analizę korespondencji oraz grupowanie metodą „najbliższego sąsiada”. Testy statystyczne pozwoliły na wysunięcie propozycji schematu periodyzacji podgrup grupy wschodniej KAK (M. Szmyt 1999, s. 61).

Marzena Szmyt wyróżniła dwa podstawowe podtypy stylizacyjne naczyń ceramicznych grupy wschodniej KAK (ryc. 3). Wariant wołyński charakteryzuje się częstym występowaniem półokrągłych i trójkątnych festonów oraz pasm odciśków różnokształtnych stempelków, w tym w typie „ptasiego

piórka”. Do popularnych motywów należą zygzak i jodełka. Zwraca uwagę bogata ornamentyka sznurowa (ryc. 3a). Z kolei w typie „podolskim” dominują zdobienia złożone z łuczków, szczególnie przy wykorzystaniu motywów kratownicy i rybiej łuski (ryc. 3b).

W cytowanej pracy doskonale uwidocznił się problem „przemieszania się” stylizacji ceramiki zespołów grobowych w obrębie grupy wschodniej KAK (M. Szmyt 1999, s. 20–21). Okazuje się, że obszar występowania dwóch wydzielonych podtypów stylizacyjnych wyraźnie nie przystaje do zasięgu jej podgrup terytorialnych. Zarówno na Wołyniu, jak i na Podolu, występują zespoły grobowe o ornamentyce częściej spotykanej w innym regionie. Jeśli chodzi o podgrupę mołdawską (serecką), to ze względu na niepełną publikację inwentarzy grobowych obszar ten nie został uwzględniony w analizach statystycznych M. Szmyt. Panuje przekonanie, że zdobienie naczyń w tym ugrupowaniu stanowi mozaikę cech podtypów wołyńskiego i podolskiego (por. M. Szmyt 1999, s. 44; por. F. Burtănescu 2002).

STRUKTURALNE PODEJŚCIE DO STYLISTYKI CERAMIKI GRUPY WSCHODNIEJ

Postanowiłam pod innym kątem przeanalizować zbiór naczyń ceramicznych z zespołów grobowych grupy wschodniej KAK. Opierając się na definicji grupy wschodniej KAK według M. Szmyt (1999, s. 42n.), za obszar badawczy obrałam materiały ze stanowisk z zasięgu podgrup: wołyńskiej, podolskiej i mołdawskiej (ryc. 1, 4). Dodatkowo, do analiz zdecydowałam się włączyć odosobniony grób KAK położony na lewym brzegu Dniepru (Bile Ozero, rej. Perejasław Chmielnicki, stan. 1; M.V. Rozdobudko, O.V. Yurchenko 2005).

Moje badania miały na celu opisanie reguł zdobienia i wytwarzania ceramiki funeralnej grupy wschodniej KAK. Z tego względu za podstawę testów obrałam nie całe inwentarze grobowe, lecz pojedyncze naczynia ceramiczne. W ten sposób nie tylko udało mi się uniknąć owego „spłaszczenia czasu” użytkowania grobów zakładanego przez M. Szmyt (por. wyżej), ale także uzyskałam zbiór o znacznej liczebności. Ta ostatnia kwestia ma istotne znaczenie dla wiarygodności testów statystycznych. Analizy oparłam na opisie cech naczyń zachowanych w całości. Fragmenty ceramiki były uwzględniane tylko wtedy, jeśli można było z dużą dozą prawdopodobieństwa zrekonstruować na ich podstawie zdobienie oraz ewentualnie formę całego naczynia. W rezultacie udało mi się zebrać zbiór 168 naczyń pochodzących z 58 zespołów grobowych (ryc. 4).

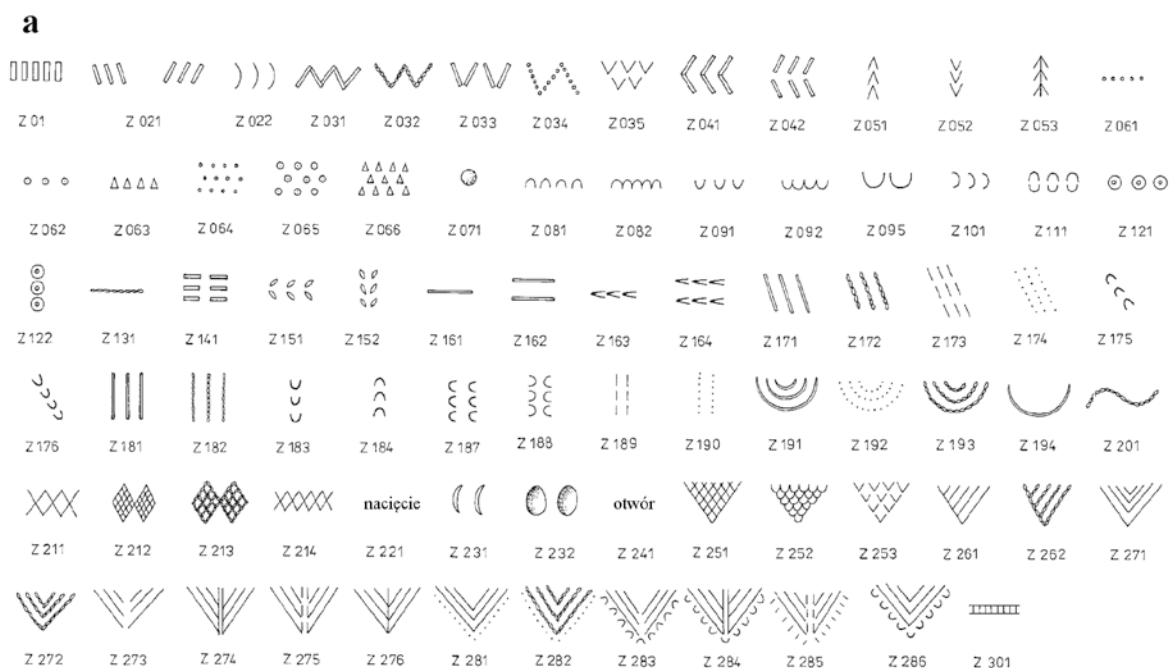
Ornamentyka ceramiki była klasyfikowana w obrębie grup zdobień (ryc. 2b). Przeprowadzona przeze mnie strukturalna systematyka ornamentów opiera się na właściwościach wynikających z funkcji stylu ceramicznego jako nośnika informacji o przynależności grupowej. Według M. Wobsta (1977), styl jest najbardziej użyteczny do przekazywania wiadomości w sytuacji, kiedy nadawcy i odbiorcy nie łączą bliskie kontakty, co odpowiada stylowi emblematycznemu w ujęciu P. Wiesner (np. 1989). Aby proces identyfikacji trwał jak najkrócej, informacja stylistyczna powinna znajdować się w najbardziej widocznej części przedmiotu.

Wydaje się, że temu opisowi odpowiadają bogate, zajmujące spore powierzchnie zdobienia na ceramice grupy wschodniej KAK. W kontekście bardzo ogólnego charakteru przenoszonej informacji, drobne różnice w sposobie wykonania poszczególnych wątków ornamentacyjnych mogą nie być istotne. Z tego względu do jednej grupy zdobień zaliczałam te same motywy czy wątki wykonane za pomocą innych technik zdobniczych. Ważnym kryterium tworzenia grup było także wzajemne wykluczanie się danych ornamentów w konkretnych strefach zdobień. W ten sposób, część z wydzielonych grup stanowi alternatywne rozwiązania zdobień poszczególnych części naczyń (np. odmiany festonów umieszczanych na szyjkach lub górnych częściach brzuśców – grupy *p-s*). Specjalną zmienną włączoną do badań stanowią naczynia nieornamentowane (ryc. 2b).

ZASADY ZDOBIENIA NACZYŃ GRUPY WSCHODNIEJ KAK

Po zebraniu informacji na temat zdobienia naczyń w badanym zbiorze, przeprowadzono klasyfikację grup ornamentów za pomocą analizy składowych głównych (ryc. 5). Testy zostały wykonane w programie Statistica (wersja 13.1). Na wykresie

(ryc. 5) wyraźnie oddzielają się od siebie grupy zdobień, które często współwystępują ze sobą na tych samych naczyniach. Na tej podstawie wydzielono 7 podstawowych sposobów ornamentowania naczyń grupy wschodniej KAK, które oznaczo-

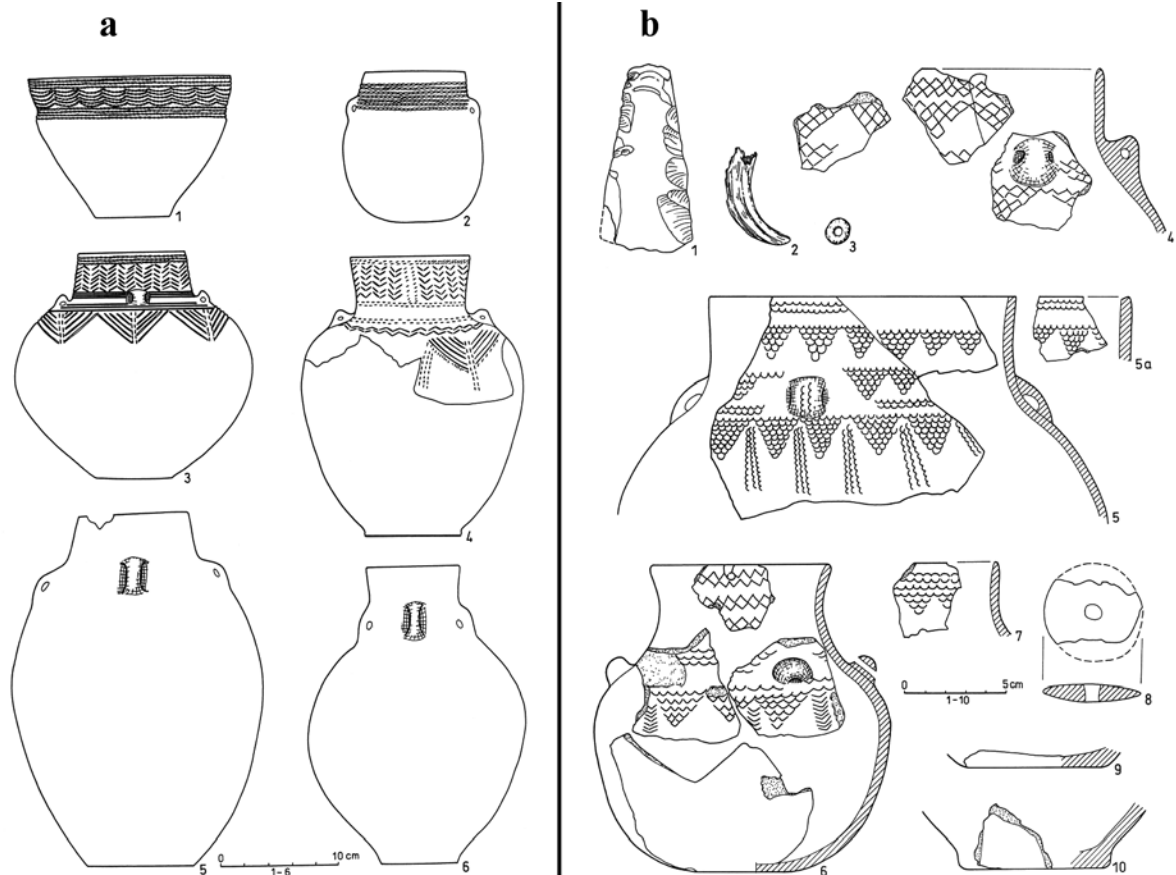

b

a brak ornamentu	b dookolny słupek	c dookolny zygzak	
d jodelka	e dookolne pasma okrągłego stempelka	f dookolny łuczek/rybia łuska	
g dookolny sznur	h linie ryte poziome	i pionowe/prostokątne pasma słupka	
j pionowe pasma różnokształtnych stempelków	k pionowe pasma łuczka/rybiej łuski	l pionowe pasma sznura	
m pionowe linie ryte	n linia falista	o motyw "X"	
p trójkątne festony	q trójkątne festony wypełniane kratownicą/motywnym rybiej łuski	r półokrągłe festony sznurowe	
s festony z okrągłego stempelka	t romby	u guzki plastyczne	v otwór

Ryc. 2. Motywy zdobnicze ceramiki grupy wschodniej KAK wg M. Szmyt (a) oraz grupy ornamentów wydzielone w zbiorze poddanym analizom statystycznym (b) (wg M. Szmyt 1999, *zmienione*)

Abb. 2. Verzierungsmotive auf der Keramik der östlichen Gruppe der KAK nach M. Szmyt (a) wie auch die Verzierungsgruppen in der Keramiksammlung, die den statistischen Analysen unterzogen wurde (b) (nach M. Szmyt 1999, *mit Änderungen*)

Ryc. 3. Ornamentyka w typie wołyńskim (a) versus ornamentyka w typie podolskim (b) (wg M. Szmyt 1999)

Abb. 3. Ornamentierung vom wolhynischen Typ (a) im Vergleich zur Ornamentierung vom podolischen Typ (b) (nach M. Szmyt 1999)

no kolejnymi literami alfabetu A-G. Nawiązując do podtypów stylistycznych opisanych przez M. Szmyt, grupy A-F wchodziły w skład szerokiego wachlarza zdobień wariantu „wołyńskiego”, podczas gdy G to ornamenty w typie „podolskim”.

W lewej górnej ćwiartce wykresu znajdują się zdobienia bardzo rzadkie bądź nietypowe w analizowanym zbiorze. Litera A została przypisana do naczyń, których jedynym ornamentem były guzki plastyczne (ryc. 6:a,b). Z kolei typ B to egzemplarze nieornamentowane (ryc. 6:c). Wydaje się, że warianty te powielają ogólne tendencje znane z grupy centralnej, jednakże zwraca uwagę ich wyraźna lokalna specyfika, szczególnie jeśli chodzi o dobór form naczyń (por. np. M. Szmyt 2016, s. 449).

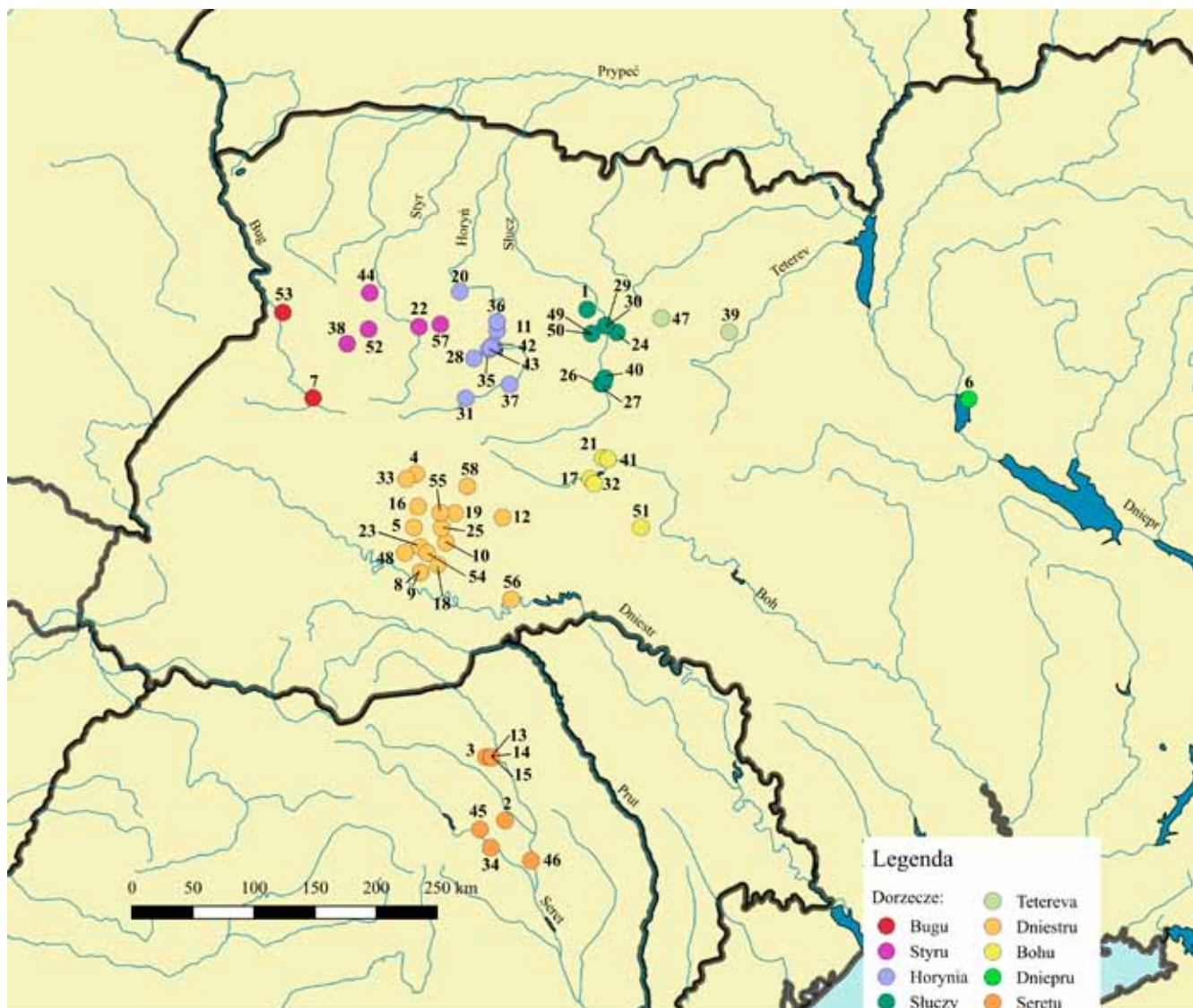
Następny rodzaj zdobienia (C) został wydzielony na podstawie obecności pionowych pasm odcisków sznura. W obrębie analizowanego zbioru naczyń grupy wschodniej KAK, taki ornament wystąpił jednorazowo na amforze z miejscowości Tartak, rej. Żmerynka (ryc. 6:g), gdzie wertykalne pasma sznurów były przecinane poziomymi liniami rytymi. W środowisku grupy centralnej KAK naczynie to ma tylko jedną analogię. Stanowi ją amfora z grobu z miejscowości Sahryń, pow. hrubieszowski (J. Ścibior *et al.* 1991). Identyczny wzór wykonano za pomocą odcisków trójkątnego stempelka, wypełnianych białą pastą (ryc. 6:i). Takie wyjątkowe zdobienie zdaje się nawiązywać do kręgu grup późno- i post-trypolskich (typ Usatovo, typ Gordinești; por. ryc. 6:h). Tę hipotezę wzmacnia fakt, iż dno kamiennej komory grobowej z Sahrynia było pokryte tłucznem granitowym barwy szaroczerwonej, co mo-

głoby być uznane za imitację ochry (por. J. Ścibior *et al.* 1991, s. 92). Pokrywanie ciał zmarłych czerwoną warstewką ochry stanowi jedną z najbardziej charakterystycznych cech rytuałów pogrzebowych wielu społeczności Europy Wschodniej współczesnych grupie wschodniej KAK (np. V. Dergačev, I. Manzura 1991). Interesujące jest, że opis okoliczności odkrycia grobu w Tartaku w 1901 r. również zawiera informację o rozsypanym na dnie komory grobowej żwirze, którego barwy jednak nie zanotowano (por. I.K. Švešnikov 1983, s. 54).

Kolejną z wydzielonych grup (D) stanowią zdobienia sznurkowe. W grupie wschodniej KAK zaznacza się tendencja do łączenia na jednym naczyniu różnych rodzajów ornamentów wykonanych taką techniką (ryc. 7:a), bez udziału innych zdobień odciskanych bądź rytych. Analogicznie dekorowane naczynia można znaleźć w materiałach z wschodniej części zasięgu grupy centralnej KAK oraz kultury złockiej (ryc. 7:c; por. np. B. Witkowska 2013; A. Bronicki 2016).

Bardzo obszerną grupę tworzą różnorodne ornamenty stempelkowe (ryc. 7:b). I w tym przypadku, najłatwiej znaleźć dla nich analogie na obszarze „strefy przejściowej” pomiędzy grupą centralną a wschodnią KAK (ryc. 7:d; por. np. J. Ścibior *et al.* 1991; A. Bronicki 2016).

Wyjątkowe miejsce wśród zdobień obecnych w analizowanym zbiorze naczyń zajmuje klasyczny motyw trójkątnych festonów (F). Do tej grupy włączono trójkąty utworzone z dwóch zbiegających się rzędów linii rytych bądź odcisków sznura, często z dodatkami różnorodnych ornamentów stempelkowych

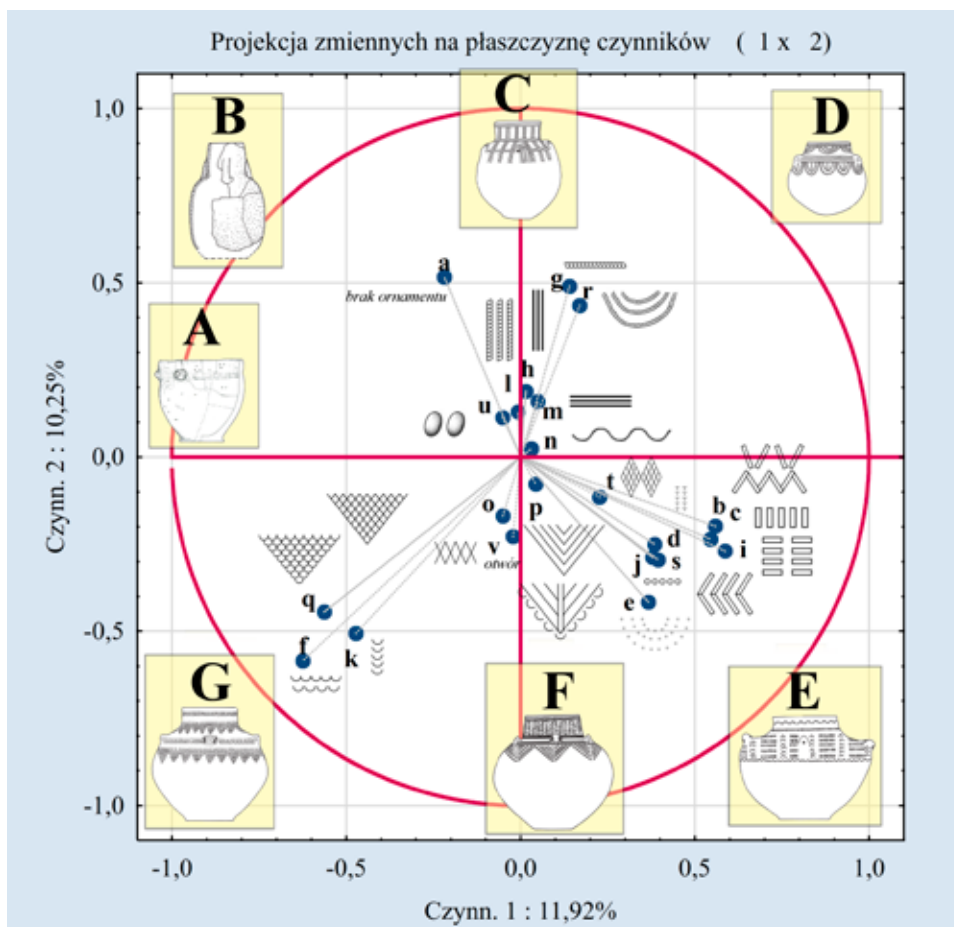
Ryc. 4. Zespoły grobowe grupy wschodniej KAK poddane analizom statystycznym (1 – Aneta; 2 – Bârgăuani; 3 – Basarabi; 4 – Bavoriv-Zastawie; 5 – Biały Potok; 6 – Bile Ozero; 7 – Busk; 8 – Chartoniwcy, grób 1; 9 – Chartoniwcy, grób 2; 10 – Czarnokońce; 11 – Czerniakiv; 12 – Czornywody; 13 – Dolheștii Mari, grób 2; 14 – Dolheștii Mari, grób 4; 15 – Dolheștii Mari, grób zwierzęcy; 16 – Dovhe; 17 – Gorbasiv; 18 – Hlyboczok; 19 – Horodnica; 20 – Horodok; 21 – Ilyatka; 22 – Iwanne; 23 – Jahilnyca; 24 – Kamiany Brid; 25 – Kociubincy; 26 – Kolosivka; 27 – Kołodiazne, grób 2; 28 – Kutianka; 29 – Kykova, grób 1; 30 – Kykova, grób 2; 31 – Lepesivka; 32 – Letycziv-Zavovk; 33 – Łuczka; 34 – Mastacăn; 35 – Międzyrzecz Ostrogski; 36 – Mychałkiwcy; 37 – Mychniv; 38 – Mykolaiv; 39 – Mynijki; 40 – Myropil; 41 – Nova Siniavka; 42 – Ostrog-Karpaty; 43 – Ostrog-Zeman; 44 – Ozdiv; 45 – Pietra Neamț; 46 – Șerbești; 47 – Skolobiv; 48 – Slobidka; 49 – Suemcy, grób 1; 50 – Suemcy, grób 2; 51 – Tartak; 52 – Towpyżyn; 53 – Ulwówek; 54 – Ułaszkwowcy; 55 – Uwiśla; 56 – Velka Slobidka; 57 – Warkowycze; 58 – Zaicyky)

Abb. 4. Grabkomplexe der östlichen Gruppe der KAK, die den statistischen Analysen unterzogen wurden (1 – Aneta; 2 – Bârgăuani; 3 – Basarabi; 4 – Bavoriv-Zastawie; 5 – Biały Potok; 6 – Bile Ozero; 7 – Busk; 8 – Chartoniwcy, Grab 1; 9 – Chartoniwcy, Grab 2; 10 – Czarnokońce; 11 – Czerniakiv; 12 – Czornywody; 13 – Dolheștii Mari, Grab 2; 14 – Dolheștii Mari, Grab 4; 15 – Dolheștii Mari, Grab zwierzęcy; 16 – Dovhe; 17 – Gorbasiv; 18 – Hlyboczok; 19 – Horodnica; 20 – Horodok; 21 – Ilyatka; 22 – Iwanne; 23 – Jahilnyca; 24 – Kamiany Brid; 25 – Kociubincy; 26 – Kolosivka; 27 – Kołodiazne, Grab 2; 28 – Kutianka; 29 – Kykova, Grab 1; 30 – Kykova, Grab 2; 31 – Lepesivka; 32 – Letycziv-Zavovk; 33 – Łuczka; 34 – Mastacăn; 35 – Międzyrzecz Ostrogski; 36 – Mychałkiwcy; 37 – Mychniv; 38 – Mykolaiv; 39 – Mynijki; 40 – Myropil; 41 – nova Siniavka; 42 – Ostrog-Karpaty; 43 – Ostrog-zeman; 44 – Ozdiv; 45 – Pietra Neamț; 46 – Șerbești; 47 – Skolobiv; 48 – Slobidka; 49 – Suemcy, Grab 1; 50 – Suemcy, Grab 2; 51 – Tartak; 52 – Towpyżyn; 53 – Ulwówek; 54 – Ułaszkwowcy; 55 – Uwiśla; 56 – Velka Slobidka; 57 – Warkowycze; 58 – Zaicyky)

(ryc. 2:b). Odmiany tego motywu są bardzo rozpowszechnione na obszarze grupy centralnej KAK (ryc. 7:g; por. T. Wiślański 1966; M. Szmyt 1996). Interesujące jest, że zdobienie to lokuje się w centralnej części wykresu analizy składowych głównych ornamentów grupy wschodniej KAK (ryc. 5) i nie wykazuje silnego związku z wydzielonymi odmianami deko-

racji naczyń. Innymi słowy – trójkątne festony powtarzają się na naczyniach dekorowanych według różnych stylów, w tym i takich o bardziej lokalnym charakterze.

Ostatnią z wydzielonych grup (E) stanowią zdobienia wykonane za pomocą łuczków bądź „rybiej łuski”. Poziome i pionowe pasma takich ornamentów z reguły łączą się ze specyficzną

Ryc. 5. Klasyfikacja grup ornamentów wydzielonych w analizowanym zbiorze ceramiki grupy wschodniej KAK za pomocą analizy składowych głównych. Numeracja zmiennych – jak na ryc. 2:b
 Abb. 5. Klassifizierung der Verzierungsgruppen, die in der analysierten Keramiksammlung der östlichen Gruppe der KAK mittels der Hauptkomponentenanalyse unterschieden wurden. Nummerierung der Variablen – wie auf Abb. 2:b

odmianą trójkątnych festonów, które są wypełniane motywem „rybiej łuski” bądź wzorem bardziej przypominającym kratownicę (ryc. 2:b). Naczynia ornamentowane w taki sposób nie są częste na obszarze grupy centralnej (ryc. 7:h). Trójkątne festony z łuczków wydają się być bardziej typowe dla ceramiki grupy zachodniej KAK (ryc. 7:i, por. np. T. Wiślański 1966; M. Woidich 2014). Z tego względu została wysunięta teoria, że w genezie takiego zdobienia w grupie wschodniej KAK wzięły udział grupy ludności migrujące z obszaru współczesnej zachodniej Polski czy wschodnich Niemiec (por. np. M. Szmyt 1999, s. 50–51). Jak dotąd nie udało się jednak ujawnić bezpośrednich śladów takich ewentualnych wędrówek na terenie grupy centralnej (por. M. Szmyt 1999, s. 51–52). Interesujące jest, że „wschodnie” zdobienia w typie „rybiej łuski” nie powielają bezpośrednio wzorców znanych z grupy zachodniej (por. ostatnio M. Woidich 2014). W Europie Wschodniej nie zarejestrowano ani elementów obrządku pogrzebowego spe-

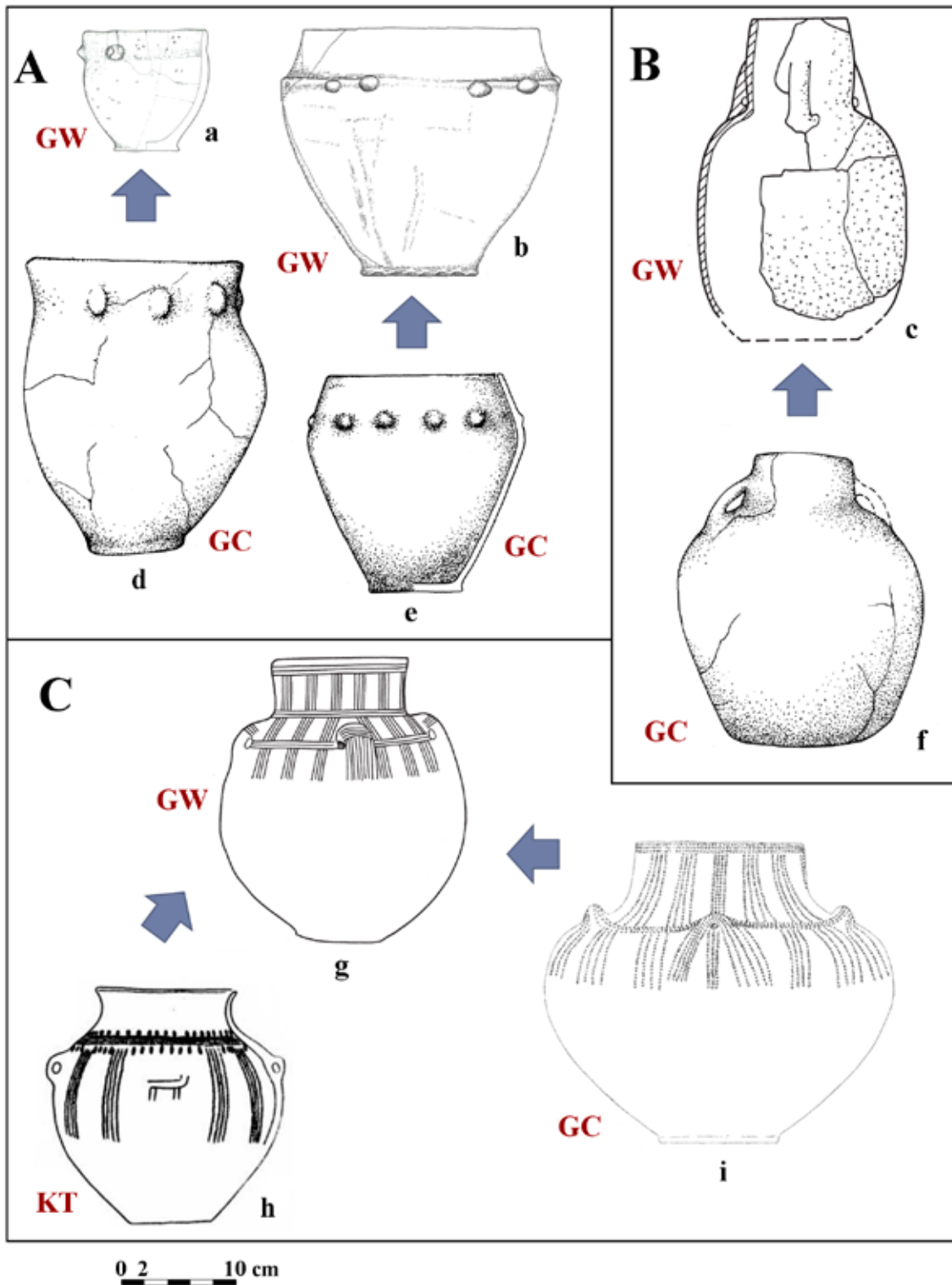
cyficznych dla grupy zachodniej, ani tak charakterystycznych dla niej form naczyń, jak dzbany czy bębny (por. np. M. Szmyt 1996, s. 229–237; M. Woidich 2014). Najdalej na wschód oddalone znalezisko tej ostatniej formy naczynia pochodzi z grobu z Krasnegostawu, pow. *loca*, stan. 8, położonego na obszarze „strefy przejściowej” pomiędzy grupą centralną a wschodnią KAK (S. Gołub 1996).

Z tego względu, być może warto byłoby się zastanowić, czy popularność zdobień wykonanych z łuczków w grupie wschodniej KAK nie mogłaby mieć innej genezy. Interesujące jest, że na ceramice grup późnego etapu kultury trypolskiej często powtarza się motyw trójkątnych festonów, kratownicy, łuczków bądź zdobień mogących stanowić ich dalekie odpowiedniki (np. V.G. Zbenovič 1976, ryc. 1:6,7; 2:14,16; V. Dergačev, I. Manzura 1991, ryc. 40:7,10; 52:6; G.V. Sirbu 2015). Nie ulega jednak wątpliwości, że kwestia ta wymaga dalszych badań.

STYLISTYKA NACZYŃ A POŁOŻENIE STANOWISKA

Analizowany zbiór naczyń skatalogowano według wydzielonych powyżej grup zdobień (ryc. 5). Jeśli było to możliwe, według takich samych kryteriów zaklasyfikowano dodatkowo

także fragmenty naczyń wchodzące w skład zespołów grobowych objętych badaniem. Wyniki przedstawiono w postaci analizy sieciowej (ryc. 8).

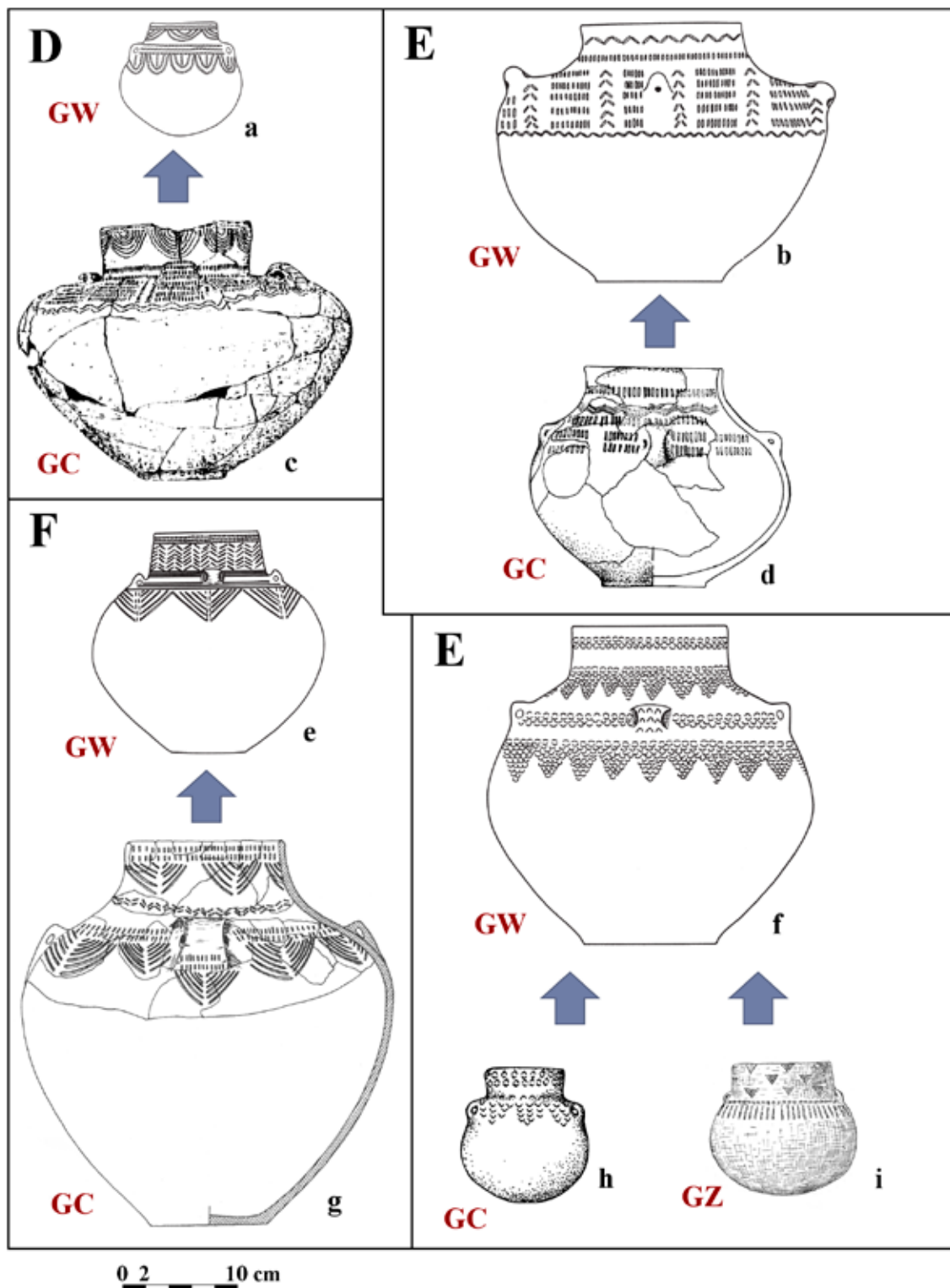

Ryc. 6. Tło stylistyczne dla zdobień typów A–C (wg V. Dergačev, I. Manzura 1991; M. Szmyt 1999; 2016; O.L. Pozikhovskij, V.O. Samoliuk 2006; A. Bronicki 2016)

Legenda: a – Biały Potok, rej. Czortkiw; b – Ostróg, stan. „Zeman”, rej. Ostróg; c – Towpyżyn, rej. Demidyvka; d – Klementowice, pow. puławski, stan. I; e – Krasnystaw, pow. loco, stan. 8; f – Las Stocki, pow. puławski, stan. 16; g – Tartak, rej. Żmerynka; h – Dancu, rej. Hâncești, cment. 2; i – Sahryń, pow. hrubieszowski, stan. 1; GW – grupa wschodnia KAK; GC – grupa centralna KAK; KT – kultura trypoljska (typ Usatovo)

Abb. 6. Stilistischer Hintergrund für die Verzierungen vom Typ A–C (nach V. Dergačev, I. Manzura 1991; M. Szmyt 1999; 2016; O.L. Pozikhovskij, V.O. Samoliuk 2006; A. Bronicki 2016)

Bezeichnungen: a – Biały Potok, Raj. Czortkiw; b – Ostróg, Fst. „Zeman”, Raj. Ostróg; c – Towpyżyn, Raj. Demidyvka; d – Klementowice, Kr. Puławy, Fst. I; e – Krasnystaw, Kr. loco, Fst. 8; f – Las Stocki, Kr. Puławy, Fst. 16; g – Tartak, Raj. Żmerynka; h – Dancu, Raj. Hâncești, Gräberfeld 2; i – Sahryń, Kr. Hrubieszów, Fst. 1; GW – östliche Gruppe der KAK; GC – zentrale Gruppe der KAK; KT – Tripolje Kultur (Typ Usatovo)

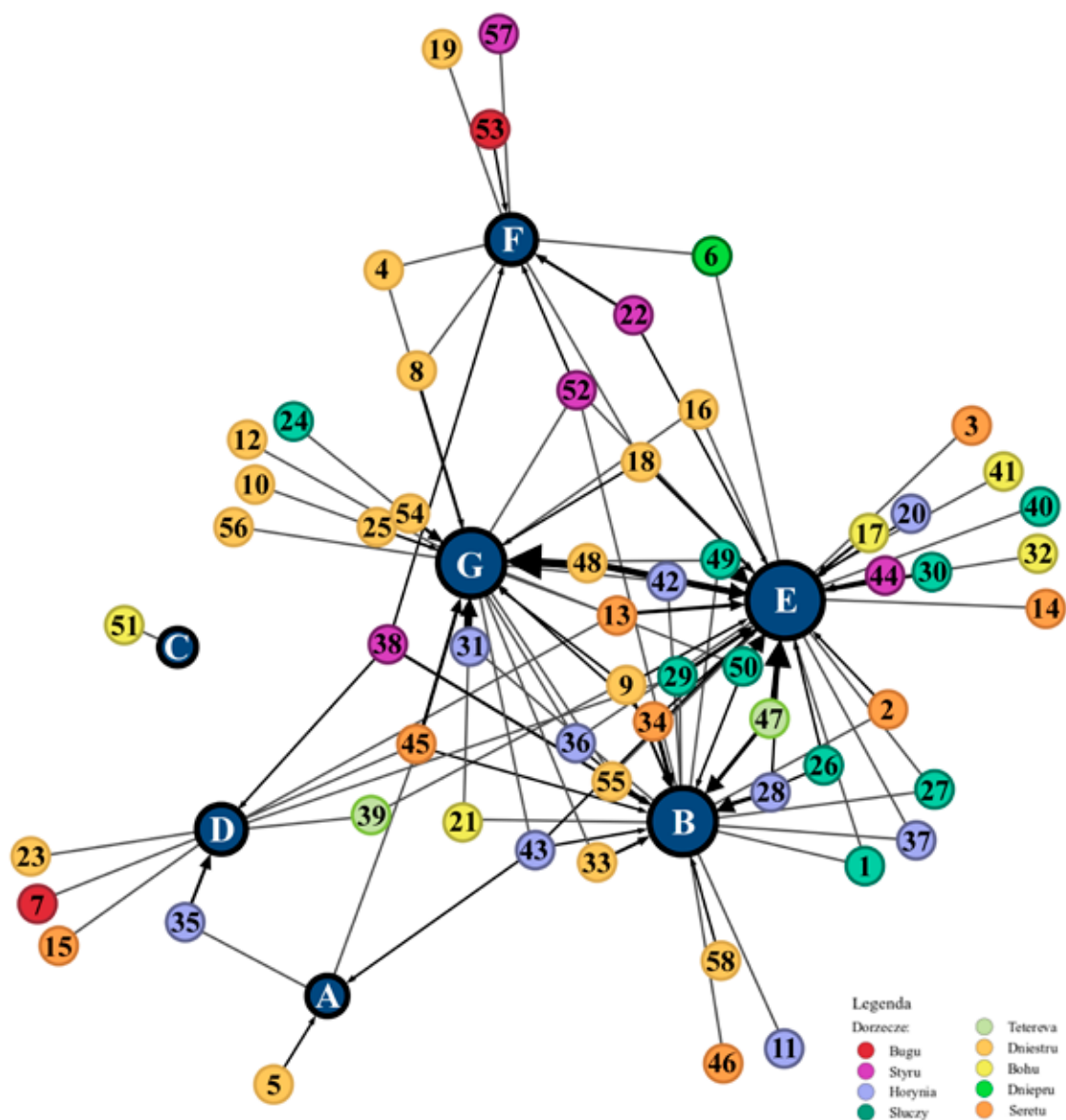

Ryc. 7. Tło stylistyczne dla zdobień typów D-E (wg T. Wiślański 1966; J. Ścibior, J.M. Ścibior 1990; M. Szmyt 1999; A. Bronicki 2016)

Legenda: a – Międzyrzecz Ostrogski, rej. Ostróg; b – Aneta, rej. Nowogród Wołyński; c – Sandomierz, pow. loco, stan. 78; d – Klementowice, pow. puławski, stan. 1; e – Mykolaiv, rej. loco; f – Lepesivka, rej. Biłohirja; g – Stefankowice-Kolonia, pow. hrubieszowski, stan. 33; h – Klementowice, pow. puławski, stan. 2; i – Rąbino, pow. świdwiński; GW – grupa wschodnia KAK; GC – grupa centralna KAK; GZ – grupa zachodnia KAK

Abb. 7. Stilistischer Hintergrund für die Verzierungen vom Typ D-E (nach T. Wiślański 1966; J. Ścibior, J.M. Ścibior 1990; M. Szmyt 1999; A. Bronicki 2016)

Bezeichnungen: a – Międzyrzecz Ostrogski, Raj. Ostróg; b – Aneta, Raj. Nowogród Wołyński; c – Sandomierz, Kr. loco, Fst. 78; d – Klementowice, Kr. Puławy, Fst. 1; e – Mykolaiv, Raj. loco; f – Lepesivka, Raj. Biłohirja; g – Stefankowice-Kolonia, Kr. Hrubieszów, Fst. 33; h – Klementowice, Kr. Puławy, Fst. 2; i – Rąbino, Kr. Świdwin; GW – östliche Gruppe der KAK; GC – zentrale Gruppe der KAK; GZ – westliche Gruppe der KAK

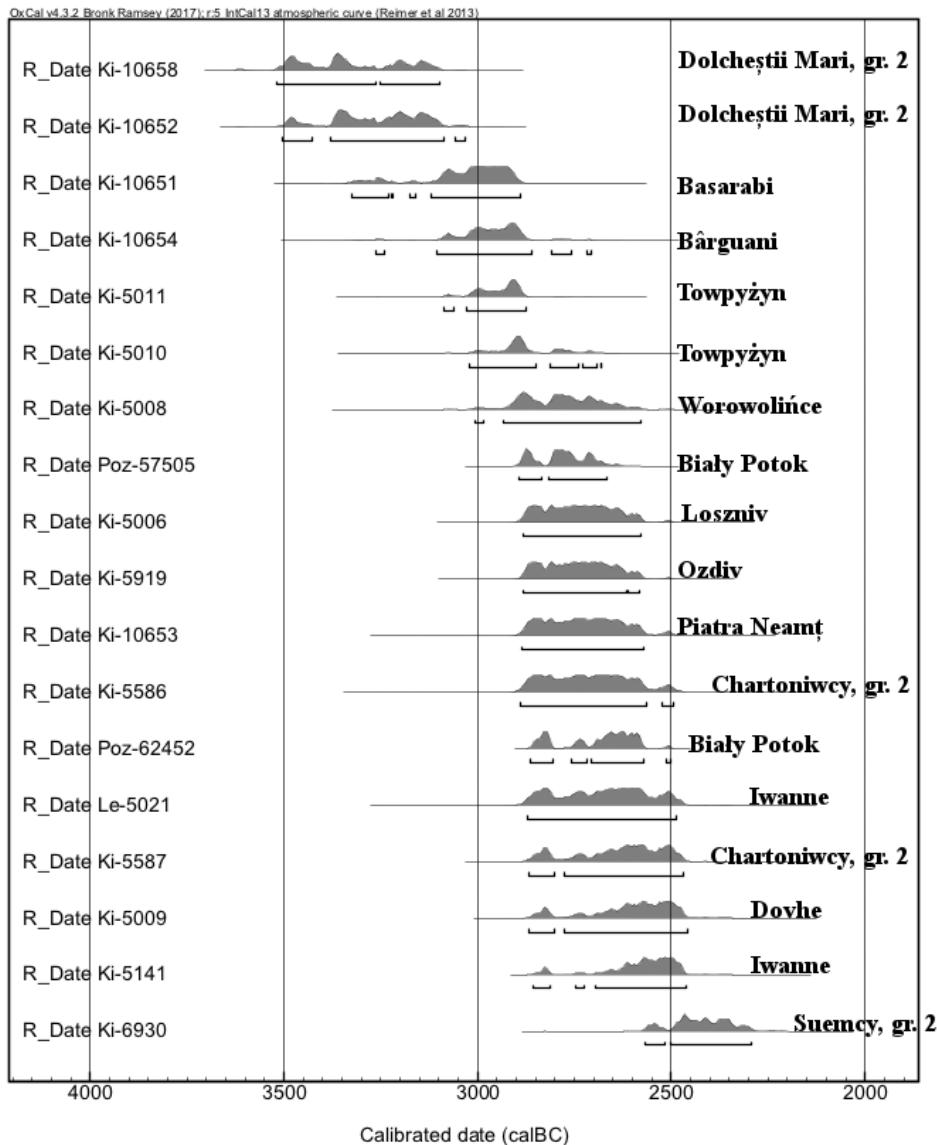
Ryc. 8. Analiza sieciowa typów zdobienia naczyń w zespołach grobowych grupy wschodniej KAK. Wielkość punktów (wierzchołków grafu) symbolizujących wydzielone grupy ornamentyki naczyń (A–G) jest proporcjonalna do częstości ich występowania w analizowanym zbiorze. Numeracja stanowisk jak na ryc. 4

Abb. 8. Netzwerkanalyse der Verzierungstypen der Gefäße in den Grabkomplexen der östlichen Gruppe der KAK. Die Größe der Punkte (Knoten eines Graphen), die die unterschiedlichen Verzierungsgruppen (A–G) verkörpern ist proportional zu der Häufigkeit ihres Vorkommens in der analysierten Sammlung. Nummerierung der Fundstellen wie auf Abb. 4

Dla zachodniego Wołynia charakterystyczne są zdobienia nawiązujące do stylistyki „grupy przejściowej” pomiędzy grupą centralną a wschodnią KAK – klasyczna odmiana trójkątnych festonów oraz ornamentyka sznurowa (Busk, Ulwówek, Iwanne, Warkowcze, Towpyżyn, Mykolaiv). Dalej na wschód zaczynają dominować ozdoby stempelkowe, często jednak współwystępujące w tych samych zespołach grobowych z innymi grupami zdobień. Z reguły w taki sposób dekorowano naczynia także na obszarze podgrupy sereckiej KAK (ryc. 8). Zwraca uwagę wyraźny związek pomiędzy zdobieniem motywami rybiej łuski i kratownicy (grupa G) a stanowiskami z Podola (ryc. 8). Wyróżnia się zbiór zespołów grobowych z ceramiką zdobioną wyłącznie w taki sposób (Kociubincy, Velka Słobidka, Czornywody,

Ułaszkwocy, Czarnokońce). W kilku przypadkach naczynia zaliczone do grupy G współwystępowały w tych samych grobach wraz z egzemplarzami nieornamentowanymi, bądź też ze zdobieniami stempelkowymi czy trójkątnymi festonami. Ornamenty w typie „podolskim” zdają się wykluczać ze zdobieniami sznurowymi (grupa D).

Od pozostałych zespołów grobowych grupy wschodniej KAK odstaje wyjątkowe naczynie z Tartaka, rej. Żmerynka (ryc. 6:g). Należy mieć na uwadze, że taka pozycja całego zespołu grobowego może być zniekształcona przez niepełny charakter opublikowanego inwentarza. Według przekazów opisujących odkrycie grobu, wewnątrz kamiennej skrzyni miały znajdować się jeszcze dwa inne naczynia (I.K. Švešnikov 1983, s. 54).

Ryc. 9. Datowania radiowęglowe grobów grupy wschodniej KAK (wg M. Szmyt 1999; 2016; V. Mihăilescu-Biriba, M. Szmyt 2003)

Abb. 9. Radiokarbondatierungen der Gräber der östlichen Gruppe der KAK (nach M. Szmyt 1999; 2016; V. Mihăilescu-Biriba, M. Szmyt 2003)

DYSKUSJA

Przeprowadzone przez mnie analizy wpisują się w pewną dwutorowość stylistyki ceramiki grupy wschodniej KAK, sygnalizowaną wcześniej przez M. Szmyt (1999). Została potwierdzona odrębność „podolskiego” zdobienia w typie „rybiej łuski”, jednakże w obrębie ornamentyki „wołyńskiej” zostało wyróżnionych kilka odrębnych tradycji stylistycznych (ryc. 5). Warto zastanowić się nad chronologicznym znaczeniem poszczególnych grup zdobień.

Dla stanowisk grupy wschodniej KAK uzyskano dotąd 19 datowań radiowęglowych, z czego 18 pochodzi z próbek kości z kontekstów grobowych (M. Szmyt 1999, Annexe 2; 2016; V. Mihăilescu-Biriba, M. Szmyt 2003). W większości przypadków uzyskano po jednym datowaniu dla zespołu grobowego (ryc. 9). Ze względu na możliwość wielokrotnego użytkowania

tych samych grobowców przez społeczności KAK, taka sytuacja stanowi poważną przeszkodę w konstruowaniu szczegółowego schematu periodyzacji. Do określenia czasu funkcjonowania takich obiektów bardziej przydatna byłaby seria datowań (M. Szmyt 1999, s. 63–66). Trudno wyjaśnić bardzo wczesne oznaczenia dla stanowisk KAK z Wyżyny Mołdawskiej, a więc obszaru gdzie KAK powinna pojawić się najpóźniej (por. V. Mihăilescu-Biriba, M. Szmyt 2003). Na koniec warto zaznaczyć, że ceramika z dwóch datowanych zespołów grobowych z Podola nie została opublikowana (Worowolińce, Loszniv).

Pomimo tych zastrzeżeń, w badanym zbiorze można zaobserwować pewne tendencje o możliwym znaczeniu chronologicznym. Zwraca uwagę, że wszystkie daty radiowęglowe dla stanowisk KAK z Podola lokują się pomiędzy 2800 a 2600

BC (por. M. Szymt 2016, s. 449–450). W tym przedziale należy więc umieszczać charakterystyczne zdobienie w typie „rybiej łuski” i kratownicy. Z kolei, na ceramice z dwóch najwcześniej datowanych zespołów grobowych z Wołynia (Towpyżyna i Iwanne), pojawia się motyw klasycznych trójkątnych festonów. Występowanie takich ornamentów w starszej fazie wołyńskiej KAK zdaje się potwierdzać ich związek z tradycją „macierzystej” grupy centralnej KAK. Z kolei, większa różnorodność wariantów zdobień na Wołyniu mogłaby sugerować dłuższy czas zajmowania tego obszaru przez społeczności KAK, niż miało to miejsce na Podolu. Na korzyść takiej hipotezy przemawiają dostępne datowania radiowęglowe (ryc. 9). Nie ulega jednak wątpliwości, że dla lepszego naświetlenia czasu

funkcjonowania KAK na Wołyniu konieczne są nowe oznaczenia (por. ostatnie korekty datowania KAK na Lubelszczyźnie: P. Włodarczak 2016).

W kontekście związków pomiędzy grupą wschodnią a grupą centralną KAK, niewątpliwie należy poszerzyć obszar badań o stanowiska odkryte na obszarze „strefy przejściowej” pomiędzy tymi dwoma ugrupowaniami (por. ostatnio A. Bronicki 2016). Taka analiza mogłaby przyczynić się do doprecyzowania schematów chronologicznych oraz podziałów terytorialnych obu jednostek. Szczególnie atrakcyjna wydaje się być możliwość ewentualnego skorelowania tempa rozprzestrzenienia się nurtów stylistyki ceramiki oraz, być może, także cech obrządku pogrzebowego (por. P. Włodarczak 2016).

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Antoniewicz W.
1938 Z dziedziny archeologii ziem polskich, „Światowid”, t. 17, s. 341–422.
- Bronicki A.
2016 Obrządek pogrzebowy społeczności kultury amfor kulistych na Wyżynie Wołyńskiej, [w:] Jarosz P., Libera J., Włodarczak P. (red.), *Schylek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, s. 45–256.
- Burtănescu F.
2002 Globular Amphorae culture in Moldavia between the Carpathians and Prut. Current State of the evidence, „Thracologica”, t. 23 (1–2), s. 119–152.
- Ciugudean H.
2015 Contacte între Cultura Amforelor Sferice și comunitățile Coțofeni în spațiul transilvan, „Buridava”, t. 12 (1)/ „Symposia Thracologica”, t. 10, s. 164–175.
- Dergačev V., Manzura I.
1991 *Pogrebalnye komplekсы позднего Tripolia*, Kiszyniów.
- Gołub S.
1996 Grave of the Globular Amphora Culture from Site no. 8 in Krasnystaw (Prov. of Chełm, Poland), [w:] Koško A. (ed.), *Eastern Exodus of the Globular Amphora People: 2950–2350 BC* (= Baltic-Pontic Studies, t. 4), Poznań, s. 35–43.
- Mihăilescu-Biriba V., Szymt M.
2003 Radiocarbon Chronology of the Moldavian (Siret) Subgroup of the Globular Amphora Culture, [w:] Koško A. (ed.), *The Foundations of Radiocarbon Chronology of Cultures Between the Vistula and Dnieper: 4000–1000 BC* (= Baltic-Pontic Studies, t. 12), Poznań, s. 82–123.
- Pozikhovskij O.L., Samoliuk V.O.
2006 Dosлідження ґрунтового могилника IV–III тис. до н.е. в м. Острого, „Naukovi zapiski Rivnenskogo oblasnogo kraєznavčogo muzeiu”, t. 4, s. 155–158.
- Rozdobudko M.V., Yurchenko O.V.
2005 Znakhidky kuliastykh amfor na livoberežzi Serednioho Dnipro, „Arkheolohični dosлідzenia v Ukraini 2003–2004 rr.”, s. 276–279.
- Salo B.
2015 Kompleks pam’iatok Skolobiv-Davydivka: rezultaty dosлідžen u 2011 r., „Visnyk Rativnoi Archeolohii”, t. 1, s. 118–142.
- Sirbu G.V.
2015 Gončarnye komplekсы позднего eneolita Pruto-Dnestrovskogo meždurečja (po materialam poselenia Trinka-Izvorul lui Luka), [w:] *Doistoričeskaia Evropa: interpretacia kultur, „Stratum plus”*, t. 2/2015, s. 171–178.
- Szymt M.
1999 *Between west and east. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950–2350 BC* (= Baltic-Pontic Studies, t. 8), Poznań.
- 2001 Społeczności kultury amfor kulistych w Europie Wschodniej, [w:] Czebreszuk J., Kryvalcevič M., Makarowicz P. (red.), *Od neolityzacji do początków epoki brązu* (= „Archeologia Bimaris”. Dyskusje, t. 2), s. 167–193.
- 2004 Wędrowni bliskie i dalekie. Ze studiów nad organizacją społeczną i gospodarką ludności kultury amfor kulistych na terenie Europy Środkowej i Wschodniej, [w:] Koško A., Szymt M. (red.), *Nomadyzm i pastoralizm w międzyrzeczu Wisły i Dniepru (neolit, eneolit, epoka brązu)* (= „Archeologia Bimaris”. Dyskusje, t. 3), s. 117–136.
- 2013 The circulation of People and Ideas in the Baltic and Pontic Areas during 3rd millennium BC, [w:] Kadrow S., Włodarczak P. (ed.), *Environment and Subsistence – Forty Years after Janusz Kruk’s “Settlement Studies...”* (= Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa/Studia nad Pradziejami Europy Środkowej, t. 11), Rzeszów, Bonn, s. 441–458.
- 2016 Grób z III tys. przed Chr., [w:] Szymt M. (red.), *Biały Potok. Materiały z badań Józefa Kostrzewskiego na Podolu* (= Bibliotheca Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 19), s. 445–454.
- Ścibior J.
1991 Kultura amfor kulistych w środkowowschodniej Polsce. Zarys problematyki, [w:] Gurba J. (red.), *Schylek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce Środkowowschodniej. Materiały z konferencji*, (= „Lubelskie Materiały Archeologiczne”, t. 6), Lublin, s. 47–67.
- Ścibior J., Ścibior J.M.
1990 Sandomierz 78 – wielokulturowe stanowisko z przełomu neolitu i epoki brązu. Badania ratownicze w 1984 r., *Spr. Arch.*, t. 42, s. 157–201.
- Švešnikov I.K.
1983 *Kultura šarovidnych amfor*, Moskwa.
- Székely Z.
2002 A gömbamforás műveltség emléke Délkelet-Erdélyben, „Ősrégészeti Levelek”, t. 4, s. 40–44.
- Videiko M.Y.
2000 Tripolye and the Cultures of Central Europe. Facts and the Character of Interactions: 4200–2750 BC, [w:] Koško A. (ed.), *The Western Border Area of the Tripolye Culture* (= Baltic-Pontic Studies, t. 9), Poznań, s. 13–68.

- Wiessner P.
1989 Style and changing relations between the individual and society, [w:] Hodder I. (ed.), *The Meaning of Things*, London, s. 56–63.
- Wiślański T.
1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce Północno-Zachodniej*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Witkowska B.
2013 *Kultura złocka. Taksonomia, osadnictwo i chronologia*, Kraków [rękopis pracy doktorskiej przechowywanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego].
- Włodarczak P.
2016 Chronologia absolutna cmentarzysk późno- i schyłkowo neolitycznych na Wyżynie Lubelskiej, [w:] Jarosz P., Libe-
ra J., Włodarczak P. (red.), *Schylek neolitu na Wyżynie Lubelskiej*, Kraków, s. 537–548.
- Wobst M.
1977 Stylistic behavior and information exchange, [w:] Cleland C.E. (ed.), *For the Director: Research Essays in Honor of James B. Griffin*, Ann Arbor, s. 317–342.
- Woidich M.
2014 The Western Globular Amphora Culture. A New Model for its Emergence and Expansion, „Topoi”, t. 3, s. 67–85.
- Zbenovič V.G.
1976 Pozdnee Tripolie i ego sviaž s kulturami Prykarpattia i Malopolšči, AAC, t. 16, s. 21–58.

Elżbieta Sieradzka

Keramikstilistik der östlichen Gruppe der Kugelamphorenkultur in struktureller Betrachtung

Zusammenfassung

Die östliche Gruppe der Kugelamphorenkultur (weiter als KAK bezeichnet) existierte zwischen ca. 3100/3000 v. Chr. auf den heutigen Gebieten der westlichen Ukraine, Moldawiens und östlichen Rumäniens. Diese Kultureinheit ist vor allem durch die Grabfunde bekannt (vgl. z.B. I.K. Švešnikov 1983, M. Szmyt 1999; 2001; 2013). Deshalb sind die aus den funerals Kontexten stammenden Gefäße die Hauptinformationsquelle über ihre Keramikstilistik. Die ersten statistischen Analysen der Keramikverzierung im Bereich der besprochenen Gruppe führte M. Szmyt (1999) durch. Die Forscherin analysierte wiederholtes Auftreten mancher Verzierungsmotive im Bereich der Grabkomplexe. Dem vorliegenden Beitrag liegt ein anderes Konzept zugrunde. Statt die nicht immer homogenen oder vollständig veröffentlichten Grabinventare zu behandeln, fokussiert die Analyse die Verzierungsprinzipien der einzelnen Gefäße. Es wurde vorausgesetzt, dass die reiche Verzierung der Keramik der östlichen Gruppe der KAK eine sinnbildliche Bedeutung besaß, d. h. sie vermittelte die Information über die Gruppenzugehörigkeit des Keramikbesitzers (vgl. z.B. M. Wobst 1977; P. Wiessner 1989). Deshalb wurde die Gefäßornamentierung nicht anhand einzelner Motive, sondern anhand der Verzierungsgruppen, die sich untereinander durch kleine Herstellungsdetails unterschieden, klassifiziert. Es wurde versucht, die Verzierungsgruppen so zu gliedern, dass alternative Verzierungen der einzelnen Gefäßzonen in unterschiedliche Gruppen gelangen. Auch die unverzierten Gefäße wurden in die Analysen einbezogen. Die untersuchte Sammlung zählte 168 Exemplare aus 58 Grabkomplexen.

Die Gliederung der Verzierungsgruppen erfolgte anhand der Hauptkomponentenanalyse. Dieses Vorgehen ließ diese Verzierungen aufweisen, die auf gleichen Gefäßen oft zusammen zum Vorschein kamen. Auf diese Weise gewann

man 7 Hauptverzierungsmotive der Keramik aus der östlichen Gruppe der KAK. Für jede von ihnen lässt sich ein separater genetischer Hintergrund nennen. Weiter wurden die Gefäße aus den Grabinventaren anhand der entwickelten stilistischen Untertypen katalogisiert. Die Ergebnisse wurden in Gestalt eines Beziehungsnetzes dargestellt.

Bestätigt wurde eine große Differenziertheit der Keramik im Bereich der KAK aus Wolhynien, worauf auch schon früher hingewiesen wurde (vgl. z.B. M. Szmyt 1999, S. 43). In der Regel dominieren in dieser Zone die Verzierungsmotive, die an die benachbarte zentrale Gruppe der KAK knüpfen. Die Situation sieht ganz anders in Podolien aus. Die Ornamentierung der Gefäße ist in den Grabkomplexen verhältnismäßig einheitlich. Das für dieses Gebiet besonders typische Motiv, d. h. mit Fischschuppenmuster gefüllte Dreiecke, findet im Bereich der zentralen Gruppe der KAK keine Parallelen. Die Verzierung vom „podolischen“ Typ konnte man für eine typisch „östliche“ Verzierungstradition halten. Derzeit fällt es schwer, die Herkunft dieses Motivs ausführlich auszulegen (vgl. M. Szmyt 1999, S. 50–51). Eine präzise Datierung der einzelnen stilistischen Strömungen der östlichen Gruppe der KAK muss leider wegen der ungenügenden Zahl der Radiokarbondaten ausbleiben. Auf der Grundlage der zugänglichen Angaben kann die Existenz der KAK in Podolien zwischen 2 800 und 2 600 v. Chr. (vgl. M. Szmyt 2016, S. 449–450) festgelegt werden, was mit der Datierung der Stilistik in Gestalt des „Fischschuppenmusters“ identisch sein kann. Für die Präzisierung des Datierungsschemas, wie auch der territorialen Gliederung der behandelten Gruppe könnte sich die Einbeziehung in die statistischen Analysen dieser Komplexe als hilfreich erweisen, die der sog. Übergangsgruppe (zwischen der östlichen und zentralen Gruppe der KAK) gerechnet wurden.

